

Margit Corneliussen

A L F A B E T P R Ø V E

Kartlegging av alfabetkunnskap
hos afasirammede

Innhold:

- Teori
- Veiledning
- Noteringsark (kopieringsoriginal)
- To alfabetkort
- Kort med måneder og ukedager

ALFABETPRØVE

TEORI

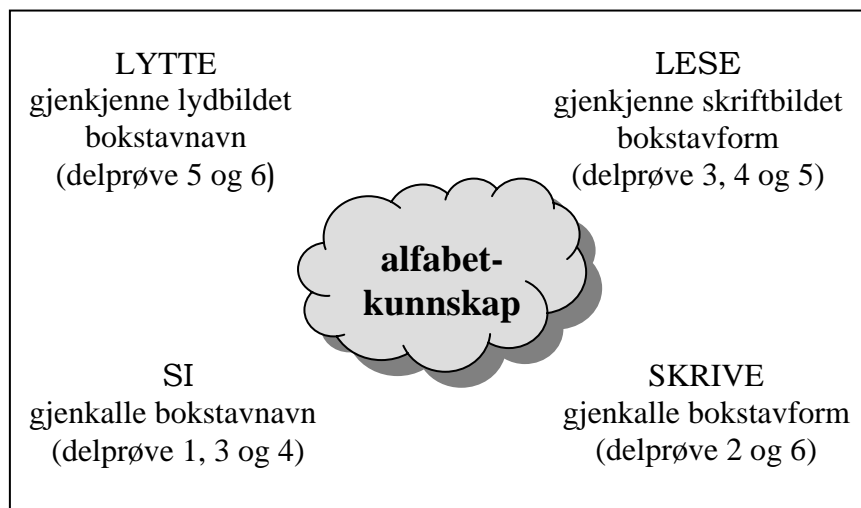
Bakgrunnen for og hensikten med prøven

Denne relativt enkle prøven er laget med tanke på kartlegging av alfabetkunnskap hos personer med afatiske språkvansker og taleapraksi. Prøven ble til fordi jeg stadig oftere syntes at de vanlige afasitestene ikke undersøkte alfabetkunnskapen nøyte nok. Alfabetprøven kan bidra til en mer dyptgående kartlegging av kunnskap på dette området. Det er en forutsetning at personen som prøves, hadde fullt utviklet språk og komplett alfabetkunnskap før skaden inntraff. Dette betyr at man før kartleggingen, så vidt mulig, må forsikre seg om at personen i utgangspunktet ikke hadde dysleksi av en slik grad at han manglet sikker bokstavkunnskap. Velger man likevel å ta prøven, må man selvfølgelig ta slike vansker med i betraktningene.

En voksen leser kjenner bokstavene i alfabetet, kan anvende dem til å skrive, kan gi bokstavene navn og lyd og gjenkjenne dem i tekster som leses (Dalby et al, 1983). Bokstavene i alfabetet fungerer primært som redskap for lesing og skriving. Mitt utgangspunkt er at alfabetkunnskap består i umiddelbart å kunne gjenkjenne og gjenkalle alle realiseringer av en bokstav med tilhørende bokstavnavn, og at forbindelsen mellom navnet og bokstavformen (skriftbildet) er sikkert etablert. Jeg antar at hos den voksne, som for lengst har ”knekket lesekode”, er bokstavens lyd en implisitt del av alfabetkunnskapen. Å mestre alfabetrekkefølgen hører også med til alfabetkunnskapen.

Antakelsen som ligger til grunn for denne prøven, er at før personen ble rammet av afasi, fungerte alfabetsystemet automatisk som et redskap for lesing og skriving. I forhold til afatiske språkvansker antar jeg at det kan ha oppstått en svikt i alfabetkunnskapen slik at visse deler ikke virker som før, mens andre kan være relativt intakte. Alfabetprøven undersøker kunnskap om bokstavform og bokstavnavn og forbindelsen mellom disse.

Sett i forhold til de språklige modalitetene lytte, lese, si og skrive, kan funksjonene i alfabetkunnskapen illustreres som på figuren nedenfor. Figuren viser hvilke modaliteter de ulike delprøvene hører inn under. Delprøvene 1 og 2 er for eksempel rene gjenkallingsoppgaver, mens delprøve 6 er en oppgave i både gjenkjenning, gjenkalling og forbindelsen mellom disse.

Skal vi hjelpe den afasirammede brukeren, må vi vite hvilke av funksjonene i alfabetkunnskapen som er berørt. Først da kan vi utforme oppgaver som gjør det mulig å reparere svikten. Alfabetprøven er et ikke-standardisert redskap til bruk i klinisk spesialundervisning. Det er først etter en periode med kartlegging og utprøvende undervisning at det kan bli aktuelt å ta alfabetprøven. Det er opp til spesialpedagogen/logopeden å tolke resultatene i oppsummeringen og sammenholde disse med kunnskap om brukerens ressurser og vansker.

Eksempler på praktisk anvendelse

Afatiske lese-og skrivevansker arter seg på mange ulike måter, fra tilsynelatende fullstendig bortfall av slike evner, til lettere svikt innen avgrensede områder. Mange afatikere gjenkjenner hele ord og deler av ord og kan på den måten få mening i teksten, om enn noe upresis. Målet med undervisningen bør være å oppnå så god funksjonell lese-og skriveferdighet som mulig i forhold til forutsetningene.

I mange tilfeller kan det være nyttig å få oversikt over alfabetkunnskapen. Starter man undervisning på dette spesifikke området, må man vurdere hvilken tilnæringsmåte som passer best. For noen kan det være snakk om å relære bokstaver og språklyder, for andre å finne alternative omveier for å gjenopprette en ferdighet. I de tilfellene afatikeren ikke har nytte av disse strategiene, må man finne fram til kompensatoriske tiltak.

Afatiske lese-og skrivevansker kan også ramme meget spesifikt. Noen personer har lesevansker av en slik art at de må erstatte sviktende evne til helordslesing med en kompensatorisk lesestrategi der ordet bygges opp bokstav for bokstav (Leegaard, 1987). For disse vil antakelig økt alfabetkunnskap gjøre det mulig å avkode flere ord. Det finnes også eksempler på at en person med relativt intakt skriveevne ikke kan lese det han selv har skrevet. I et slikt tilfelle førte relæring av bokstavene til

gjenoppretting av leseevnen, om enn ikke til samme automatiserte nivå som tidligere.

Et annet tilfelle er en afatiker som var avhengig av omveien om et nøkkelord, for å kunne si en bokstav. Han greide, blant annet ved egentrening med IKT (informasjons- og kommunikasjonsteknologi), å gjenopprette forbindelsen mellom bokstav og bokstavnavn og å relære alfabetet nærmest til automasjon. Denne relærte ferdigheten førte både til økt leseferdighet av enkeltord og til bedret strategi for ordgjenkalling. Fordi han nå mestret forbindelsen mellom bokstav og lyd, kunne han starte å si ordet når han visste første bokstav.

Erfaringer har vist at for mange afatikere kan alfabetet og bokstavene også fungere som et redskap til hjelp i ordgjenkalling. Noen kan ved hjelp av en bokstavtavle si ordet når de finner den bokstaven ordet begynner på (Howard & Harding, 1998). Flere som strever med å si ord de tenker på, synes å ha bevart noe kunnskap om ordformen og kan ofte skrive enkelte bokstaver i ordet. Noen ganger greier de da å si ordet. Jeg antar at bedre alfabetkunnskap kan lette og effektivisere denne prosessen. Vi vet også at dersom afatikeren kan skrive én, eller noen få bokstaver, kan det i mange tilfeller være nok støtte til at samtalepartneren oppfatter meningen.

Taleapraksi er et fenomen som rammer koding fra ordets indre fonologiske form til artikulatorisk realisering. Personer med denne svikten har ofte usikker alfabetkunnskap som det kan være nyttig å kartlegge før man starter forsøk på relæring. Fordi automatisert kunnskap erfaringsmessig ofte faller lettere, kan det være vel verdt å forsøke alfabetet som et utgangspunkt for undervisningen.

Selv om leseferdigheten svikter, oppfatter afatikere ofte et ord eller en frase bedre når det som sies, støttes av et konkret skriftlig uttrykk. En skriftlig presentasjon er mer permanent enn en muntlig, og den skriftlige modaliteten gjør det ofte mulig å arbeide med mer avgrensede språklige element i undervisningen (Fawcus et al, 1983, 1990).

Det er viktig å få kartlagt de skriftspråklige modalitetene. Det kan være til stor hjelp å få noe bedre innsikt i hvilke bokstaver med tilhørende bokstavnavn som virker intakte, og hvilke som svikter. Ikke minst kan det være nyttig å framskaffe data om hvordan alfabetkunnskapen varierer i de ulike språkmodalitetene. Erfaringen så langt har vist at samme person kan skåre svært forskjellig på de seks delprøvene. Kartlegging med denne prøven kan gi et grunnlag å gå ut fra når vi skal forsøke å reparere svikten, samtidig som den kan brukes til å registrere eventuelle endringer.

Referanser:

- Dalby, M.A. et al.: *Bogen om læsning I*, Danmarks Pædagogiske Institut 1983.
Fawcus, M. et al.: *Working with Dysphasics*, Winslow Press 1983.
Fawcus, M. et al.: *Aphasia Therapy in Practice: Comprehension*, Winslow Press 1990.
Howard, D. & Harding, D.: Self-cueing of word retrieval by a woman with aphasia: why a letter board works, i *Aphasiology*, vol. 12, no. 4-5, 399-420, 1998.
Leegaard, O.F.: *Hjerneskader og læsning. En neurolingvistisk indføring i læseprosessen*, Universitetsforlaget 1987.

Beskrivelse av alfabetprøven

Prøven består av en veiledning, to alfabetkort og et noteringsark med plass til oppsummering. Noteringsarket er en kopieringsoriginal. Alfabetprøven består av 6 delprøver. På delprøvene 1-3 prøves alle de 29 bokstavene i det norske alfabetet i *ordnet* rekkefølge. I den grad alfabetet ved tidligere innlæring ble øvd opp til et automatisert nivå, kan brukeren på disse prøvene støtte seg til automatiserte ferdigheter og kunnskap. På delprøvene 4-6 prøves 24 bokstaver i *uordnet* rekkefølge. På disse delprøvene får ikke brukeren den samme støtten i automatisert kunnskap som nevnt ovenfor. Bokstavene c, q, w, x, z er ikke tatt med fordi de ikke er så hyppig forekommende i vårt språk.

VEILEDNING

Både når det gjelder å skrive og å se/lese, lar man A (= afatiker/bruker) selv velge den bokstavtypen (store eller små) som faller lettest. Dersom man er usikker på om A har problemer med visuell diskriminering generelt, anbefales det først å gjennomgå prøver på dette området. På de muntlige delprøvene brukes bokstavnnavnet. I de tilfellene man ønsker å si lydene, kan man selvfølgelig gjøre det. Delprøvene 1, 3 og 4 kan med fordel tas opp på bånd, men man bør likevel notere under prøvetakingen.

For mange afatikere vil prøven være for krevende dersom den tas fortløpende. De ulike delprøvene kan med fordel fordeles over flere undervisningstimer. Man bør begynne med delprøve 1 og holde seg til oppgitt rekkefølge. Afatikere som har problemer med å skrive for hånd, kan utføre delprøvene 2 og 6 ved hjelp av bokstavbrikker, eller ved å skrive på tastatur. Man må være oppmerksom på at delprøve 2 da tester gjenkjenning av bokstaver og gjenkalling av alfabetrekkefølgen. Delprøve 6 tester da auditiv og visuell gjenkjenning.

DU MÅ HA NOTERINGSARKET KLART NÅR DU STARTER PRØVEN

Delprøve 1: Si alfabetet i ordnet rekkefølge (muntlig gjenkalling)

Instruksjon:

Man ber A si alfabetet. Dersom A har problemer med å komme i gang, kan man hjelpe til med å si a - b - eventuelt c.

Delprøve 2: Skrive alfabetet i ordnet rekkefølge (visuo-motorisk gjenkalling)

Materiell: Papir og blyant eller penn.

Instruksjon: Be A skrive hele alfabetet.

Dersom A stopper opp, oppmuntrer man A til å prøve å komme på flere bokstaver lenger ute i alfabetet.

Delprøve 3: Lese alfabetet i ordnet rekkefølge (visuell gjenkjenning og muntlig gjenkalling)

Materiell: Alfabetkort 1

Instruksjon: Be A lese alfabetet.

Delprøve 4: Lese alfabetet i uordnet rekkefølge (visuell gjenkjenning og muntlig gjenkalling)

Materiell: Alfabetkort 2

Instruksjon: Be A lese bokstavene på de fire linjene.

Delprøve 5: Høre bokstavnavn og peke på bokstav (auditiv og visuell gjenkjenning)

Spesialpedagogen/logopeden skal si én bokstav om gangen *i samme rekkefølge som på noteringsarket*. Gi A god tid til å finne bokstavene. For mange afatikere er dette en meget krevende oppgave. Dersom den blir for anstrengende, kan du avslutte etter første linje. Hjelp kan gis ved å dekke over de to nederste linjene.

Materiell: Alfabetkort 2

Instruksjon: Be A peke på den bokstaven du sier.

Notering: På denne prøven er det spesielt viktig å notere *hver gang* hvilken bokstav A peker på, både riktige svar og eventuelle feil.

Delprøve 6: Høre bokstavnavn og skrive bokstav (auditiv gjenkjenning og visuo-motorisk gjenkalling)

Spesialpedagogen/logopeden skal si én bokstav om gangen i samme rekkefølge som på noteringsarket. Gi A god tid til å oppfatte lyden og å skrive.

Materiell: Papir og blyant/penn. Nytt ark, ikke det samme som i delprøve 2.

Instruksjon: Be A skrive den bokstaven du sier.

NOTERINGSARK

Navn: _____ Dato: _____
Undersøkes av: _____

Forslag til notering

Fordi alle delprøvene likner hverandre, er det spesielt viktig å notere *alle bokstaver A utelater, og alle svar A gir*. På denne måten unngår man tvil når prøven skal skåres og oppsummeres.

Noter også *all hjelp A får*, og ellers hva som synes å falle lett eller vanskelig for A. Hjelp som gis, kan markeres med *hj*.

Marker alle bokstaver som A greier på egen hånd (sett for eksempel en strek under bokstaven).

Marker alle bokstaver som A utelater/hopper over (sett for eksempel en strek tvers over bokstaven).

Noter *under skråstreken* hvilke bokstaver A skriver/sier/peker på som forveksling for andre (eks. e /)

Markeringene ovenfor er kun forslag. Enhver står selvfølgelig fritt til å velge hvordan noteringen utføres. Det viktigste er at det som skjer under prøvetakingen, blir nedtegnet nøyaktig, slik at noteringen gir en mest mulig riktig framstilling av det A presterte.

Skåring og oppsummering

Tell opp antall riktige bokstaver for hver delprøve.

Lag en oversikt for hver delprøve over hvilke bokstaver A mestrer, hvilke bokstaver som utelates, og hvilke forvekslinger som gjøres.

Til slutt oppsummeres alle deltestene på baksiden av noteringsarket.

Dersom man har notert hva som faller lett/vanskelig, og hvilken hjelp A måtte ha for å greie en oppgave, har man et basisgrunnlag å bedømme framgang ut fra, dersom man i en periode velger å arbeide med alfabetet.

Delprøve 1: Si alfabetet i ordnet rekkefølge

a/ b/ c/ d/ e/ f/ g/ h/ i/ j/ k/ l/

m/ n/ o/ p/ q/ r/ s/ t/ u/ v/ w/ x/

y/ z/ æ/ ø/ å/

Mestrer: /29

Mestrer:

Forveksler:

Utelater:

Delprøve 2: Skrive alfabetet i ordnet rekkefølge

a/ b/ c/ d/ e/ f/ g/ h/ i/ j/ k/ l/

m/ n/ o/ p/ q/ r/ s/ t/ u/ v/ w/ x/

y/ z/ æ/ ø/ å/

Mestrer: /29

Mestrer:

Forveksler:

Utelater:

Delprøve 3: Lese alfabetet i ordnet rekkefølge

Alfabetkort1

a/ b/ c/ d/ e/ f/ g/ h/ i/ j/ k/ l/

m/ n/ o/ p/ q/ r/ s/ t/ u/ v/ w/ x/

y/ z/ æ/ ø/ å/

Mestrer: /29

Mestrer:

Forveksler:

Utelater:

Delprøve 4: Lese alfabetet i uordnet rekkefølge (24 bokstaver)
Alfabetkort 2

e/ b/ i/ g/ a/ k/ n/ s/ d/ ø/ t/ u/

l/ å/ f/ r/ æ/ j/ v/ h/ y/ m/ p/ o/

Mestrer: /24

Mestrer:

Forveksler:

Utelater

Delprøve 5: Høre språklyd – peke på bokstav (24 bokstaver)
Si bokstavene i denne rekkefølgen: Alfabetkort 2

a/ s/ b/ ø/ k/ d/ i/ t/ u/ g/ e/ n/

r/ y/ l/ v/ æ/ m/ å/ p/ f/ j/ o/ h/

Mestrer: /24

Mestrer:

Forveksler:

Utelater:

Delprøve 6: Høre språklyd – skrive bokstav (24 bokstaver)
Si bokstavene i denne rekkefølgen:

a/ s/ b/ ø/ k/ d/ i/ t/ u/ g/ e/ n/

r/ y/ l/ v/ æ/ m/ å/ p/ f/ j/ o/ h/

Mestrer: /24

Mestrer:

Forveksler:

Utelater:

Oppsummering

	Mestrer:	Usikker på:
1. Si i ordnet rekkefølge	/29	
2. Skrive i ordnet rekkefølge	/29	
3. Lese i ordnet rekkefølge	/29	
4. Lese i uordnet rekkefølge	/24	
5. Høre bokstavnavn og peke på bokstav	/24	
6. Høre bokstavnavn og skrive bokstav (Bokstavediktat)	/24	

Andre kommentarer:

Alfabetkort 1

A	B	C	D	
E	F	G	H	
I	J	K	L	
M	N	O	P	
Q	R	S	T	
U	V	W	X	
Y	Z	Æ	Ø	Å

Alfabetkort 1

a b c d

e f g h

i j k l

m n o p

q r s t

u v w x

y z x æ å

Alfabetkort 2

E B I G A K

N S D Ø T U

L Å F R Æ J

V H Y M P O

e b i g a k

n s d ø t u

l å f r æ j

v h y m p o

Januar

Februar

Mars

April

Mai

Juni

Juli

August

September

Oktober

November

Desember

mandag - tirsdag - onsdag - torsdag - fredag - lørdag - søndag